

Юрій РОМАНИШИН, кандидат історичних наук, завідувач відділу періодичних видань ім. Мар'яна та Іванни Коців ЛННБ України ім. В. Стефаника

УКРАЇНСЬКИЙ ГЕНЕРАЛ – ГОРДІСТЬ ФРАНЦУЗЬКОЇ НАЦІЇ

Маловідомі сторінки життя Григорія Орлика – первістка гетьмана Пилипа Орлика, амбасадора козацької нації, графа де Лазіскі Дентевіль, лейтенант-генерала армії короля Франції, члена «Тємного кабінету» Людовика XV, генерал-ад'ютанта короля Польщі Станіслава Лещинського, командира полку «Синіх шведів короля», кавалера орденів «Святого Людовика», військового «Меча Швеції», польського «Білого Орла», оголошеного поза законом у межах Російської імперії і який загинув за Францію у бою поблизу міста Міндена, на п'ятдесят восьмому році життя.

Григорій (Григор) Орлик народився 5 листопада 1702 року в Батурині. Його хрещеним батьком був український гетьман Іван Степанович Мазепа, хрещеною матір'ю – дружина генерального судді Василя Кочубея [1].

Мати – Анна Павлівна Герцик, донька Павла Герцика, полтавського полковника і генерального осавула, та його

дружини Ірини Яблонської [2].

Батько – Пилип Степанович Орлик (автор однієї з перших у світі конституцій – «Вивід прав України»), початкову освіту здобув у єзуїтському Віленському колеґіумі. Після переїзду сім'ї Орликів з Білорусії до України, Пилип, як православний шляхтич, вступив до Києво-Могилянської колеґії. Успішно закінчивши її 1694 року, Орлик вільно володів українською, російською, польською, церковнослов'янською, латинською, французькою, італійською, старогрецькою, новогрецькою, шведською, німецькою, болгарською, сербською, турецькою мовами.

Після закінчення навчання, завдяки своїм здібностям та обдарованості, Пилип Орлик швидко просувався по службі. Впродовж 1698–1709 рр. служив консistorським писарем у канцелярії київського митрополита, у Полтавському полку Війська Запорізького; старшим військовим канцеляристом і реєнтом Генеральної військової канцелярії Війська Запорізького, генеральним писарем та довіреною особою гетьмана Івана Мазепи. Дитячі роки провів у Батурині. У жовтні 1709 року подружжю Орликів довелося залишити Батурин. Розбиті війська на чолі з Карлом XII, з боку яких виступив І. Мазепа проти російського царя, змушені були відходити на територію Османської імперії (м. Бендери). Пилип Орлик разом з родиною, не зрадивши у тяжку хвилину гетьмана, залишався разом з ним та його найближчим оточенням [3]. У 1709 р. Пилип Орлик емігрував і після смерті гетьмана Мазепи 5 квітня 1710 р. був обраний на гетьмана в екзилі.

У 1715 р. за наказом Карла XII тринадцятилітнього Григорія Орлика зараховують «фендриком» королівської гвардії. Перше військове хрещення отримав у битві за Штральзунд, оточеного данськими, московськими й пруськими військами.

У травні 1716 р. Григорій залишає королівську гвардію і вступає до Лунденського університету. Це був досить престижний навчальний заклад, у якому навчалися діти з вельможних родів королівства. З багатьма Григорій за час навчання здружився. Молодий Орлик вивчав латинь, яка в той час була мовою міжнародного спілкування впливових осіб та дипломатів. Крім латини, вивчав філософію, військову справу, фехтування, малювання і гру на музичних інструментах. Але головне – багато читав. Цицерон, Юлій Цезар, Плутарх були його улюбленими авторами [4].

У 1720 р. вступає на службу до Саксонської гвардії (м. Дрезден), в якій залишається на шість років. У 1726 р. переїжджає до Варшави, де на дипломатичному рівні намагається створити мілітарну коаліцію (Франція, Швеція, Туреччина, Польща, Україна й Крим) для війни проти Московії за визволення України.

У своїй політичній концепції повернувся до давнього проєкту Дорошенка і Мазепи – спертися дипломатично на Францію, щоби увійти у безпосередні стосунки з європейськими країнами. І це зрозуміло. Бо упродовж XVIII ст. лише Франція непохитно поборювала московську експансію в Європі та залишалася територіально найбільшою країною з авторитетною владою.

Наприкінці жовтня 1729 р. в Польщі київський воєвода Юзеф Потоцький і його брат Теодор, примас Польщі, встановили зв'язок з Григорієм.

За посередництва іншого Орликового знайомого з бендерських часів, тодішнього шведського посла у Варшаві Г. Цюліха, відбулася зустріч, на якій були присутні Григорій Орлик, Потоцькі, Цюліх і французький посол у Варшаві Антуан Фелікс маркіз де Монті. Цюліх написав для Монті історичний огляд діяльності Мазепи та Орлика. Він закінчувався твердженням, що запорожці залишилися вірними Орликові і «*тільки чекають нагоди повстати проти Росії і повернути собі давні свободи*». Після цієї зустрічі Григорій з рекомендаціями Потоцького, Цюліха й Монті, таємно від'їжджає до Франції, де представляє справу свого батька перед вищою владою.

У Франції Григорія прийняли добре. 10 грудня 1729 р. Станіслав Ліщинський вітає його у своїй резиденції в Шамборі. Тут молодий Орлик отримав подальші настанови й рекомендації до міністра закордонних справ Франції Шовелена і дочки Ліщинського – французької королеви. Після кількох зустрічей із Шовелемом французький уряд погодився фінансувати поїздку Григора до Салонік для нарад з батьком, а далі до Константинополя, де разом з французьким послом у цьому місті маркізом де Вільневом мав домагатися звільнення Пилипа Орлика і отримання дозволу виїзду до запорожців [5].

У 1734 р. Григорій відвідав Лівобережну Україну, зус-

Герб роду Орликів на стіні замку Дентевіль

Шлюбний контракт Григора Орлика та Луїзи-Олени Ле Брюн де Дентевіль

трічався з козацькими старшинами. Упродовж 1730–40-х рр. прагнув створити антиросійську коаліцію за участю Франції, Швеції, Туреччини і Криму, яка б сприяла відновленню гетьманської влади його батька в Україні [6].

Тим часом у Європі відбувається низка конфліктів пов'язаних з престолонаслідуванням. Оскільки вони були передбачувані, сторони мали час приготуватися до майбутніх зіткнень. Саме так сталося з польським престолом. Здоров'я Августа II рік за роком погіршувалося. Протягом цього часу Лещинський робив відчайдушні зусилля аби здобути підтримку Франції, Англії, Голландії, Туреччини і Криму. Він також розраховував на допомогу Орлика та його «української революції». Але й держави, які опиралися обранню Лещинського, тобто Пруссія, Австрія та Росія – «Союз чорних орлів», також мали час приготуватися. Після деяких вагань вони врешті згодилися підтримати кандидатуру Августа III, сина Августа II. А росіяни, знаючи про контакти Лещинського з Орликом, почали вживати необхідних військово-

політичних заходів на випадок, якщо конфлікт у Польщі пошириться до російсько-турецького кордону і зачепить Україну.

З погляду Росії Україна мала всі передумови для того, щоб стати зоною неспокою. Орликова діяльність за кордоном, небезпечна близькість запорожців, постійна загроза нового вторгнення татар і турків давали досить підстав тривожитися. Крім того, в Петербурзі добре знали про поширене в Україні невдоволення російським правлінням, особливо серед визначальної з політичного погляду верстви – старшини. Тому доки зберігалася небезпека війни з турками вкупі з польським конфліктом, доти російські діячі надавали українським справам великого значення [7].

З різними дипломатичними дорученнями від французького уряду, з ризиком для життя, Григорій подорожує Європою, стараючись для французької держави. За це отримує високі нагороди від Людовика XV.

Французький король і міністерство закордонних справ широкі зацікавилися українською справою і впродовж кількох десятиків років допомагали гетьману Пилипу Орлику, який з 1722 року та до кінця життя жив у турецьких володіннях (до 1734 р. – у м. Салоніки, потім – у Буджаці і, нарешті, – у Яссах). Перебуваючи в еміграції, Орлик постійно намагався вивести українське питання на міжнародний рівень, шукав підтримки у різних держав – Швеції, Польщі, Англії та Франції. Разом з цим, докладав значних зусиль для організації власних військових сил та залучення запорожців у боротьбі з Москвою, розробив широкий план походу для звільнення України з-під московської влади.

Після смерті батька Пилипа Орлика (26 травня 1742 р. у м. Яси), Григорій Орлик продовжує справу визволення України.

З 1744 р. переходить на службу до французького війська. На чолі кінного полку спричинився до захоплення Вайсєбургу. Разом з французькою армією і графом Сегюром пройшов маршем до Баварії. Цього ж року отримав високу відзнаку – Орден Святого Людовика.

Королівська грамота з цієї нагоди звучала: «Людовик, Володар-Суверен, Великий Майстер військового Ордену Святого Людовика, нашим друзям і підданам привіт. Бажаючи винагородити рангом кавалера цього ордену людину, що добре прислужилася Нам і державним справам. Ми звернули цього разу очі Наші на особу пана Орлика – полковника, задля визначальних заслуг, що їх він Нам виявив упродовж багатьох років у різних важливих випадках... І тому Ми даємо панові Орликові Орден Святого Людовика зі щорічною платнею 800 ліврів, що засвідчує оця наша власноручна грамота. Car tel est notre bon plaisir. – («Бо так нам подобається» – вислів, яким французькі королі, починаючи від Фран-

суа I, підкреслювали свою абсолютну владу). Дано в нашому замку Марлі, дня шостого жовтня року Божого 1744, Нашого володіння року 29-го Людовик» [8, с. 16]

У 1745-47 рр. Григорій Орлик брав участь у боях під Пафойфеном, Монсом і Шарлеруа, при облозі Намюра та у битві під Лявфельдом.

3 грудня 1747 р. у Версалі в присутності французького короля Людовика XV і його найближчого оточення Григор Орлик, полковник французької армії, одружився з панною Луїзою-Оленою Ле Бонн де-Дентевіль, що походила з поважного шляхетного роду, посвяченого з родинами Куртенуа та Рошешуар – свояками короля.

Про походження Григора Орлика читаємо у шлюбному акті, підписаного Людовиком XV: «Пан граф Орлик, первак небіжчика високо могутнього вельможі Пилипа графа Орлика, володаря Козацької Нації і високо могутньої панни Анни Герцик, його дружини, тепер удови...». Як бачимо, Григор підкреслював своє українське походження [9, с. 17]

Весілля відбулося у Версалі в присутності всієї королівської родини на чолі з Людовиком XV. Після одруження Григорій став жити спокійнішим життям. Він навіть почав писати працю з історії України, яка називалася «Замітки про Україну й Козаків, про яких Європа мало що знає». На жаль, її повний текст до цього часу не віднайдений.

Одруження й посаг жінки уможливило Григору організувати власний драгунський полк, що стояв у Коммерсі в Лотарингії недалеко від Дентевілю, родинного замку його дружини. До цього полку він записав кілька десятків запорожців, які творили окремий півескадрон і брали участь у Семилітній французькій війні [10, с.18]

З 1747 до 1756 рр. проводить широке листування з впливовими колами Австрії, Швеції, Польщі, Туреччини, Криму і України та численними однодумцями з французького уряду про підтримку визволення України.

29 серпня 1756 року Пруссія напала на Саксонію, почалася Семилітня війна. Полковник французької армії Григор Орлик повертається на військову службу. У лютому 1757 р. отримує ранг «Maréchal de Camp», бере участь у нещасливій для французів битві під Росбахом у Саксонії, перебуває з французьким військом під Астембергом, спричиняється до здобуття Ганноверу та діє у складі Армії під Цімдергавфені й Лютцені.

1 січня 1759 р. французькі війська зайняли Франкфурт-на-Майні. Командував армією маршал Віктор-Франсуа де Брой, його помічниками були князь Субіз, князь Лотаринзький і граф Григор Орлик.

Фрідріх Великий, пруський король, вирішив відтіснити французів з Франкфурту-на-Майні. Виконання цієї операції доручив своєму найкращому генералові, князеві Фердинандові Бравншвайцькому, який негайно вирушив у похід і 13 квітня 1759 р. підійшов до містечка Бергена, віддаленого на дві милі від Франкфурту-на-Майні. Берген був у руках французів. У цьому містечку розмістилися вісім куренів, а поза ним: у центрі – кіннота, на правому крилі-артилерія, а на лівому-найбільші сили, що склалися з 11 французьких куренів (зокрема двох швейцарських і однієї чоти українських запорожців). Усіма цими частинами на лівому крилі командував Григор Орлик.

Пруська армія, що налічувала сорок тисяч вояків, атакувала французькі сили, які не витримали сильного натиску і відступили за мури Бергена. Пруська

армія продовжувала наступ і наблизилась впритул до містечка. Саме тоді Орлик пішов у наступ і рішучим ударом розгромив армію

Фердинанда Бравншвайцького. Перемога Франції була повна й блискавична. Проте Григор Орлик зазнав тяжкого поранення в шию.

Тим часом французькі гінці з вісткою про перемогу поїхали до Версалю. Це була перша велика французька перемога у цій війні. Командувач армією маршал Віктор-Франсуа де-Брой підкреслив у своєму поданні королю Франції, що Григор Орлик вирішив долю битви.

25 квітня 1759 р. Григор Орлик отримав від Людовика XV військове звання генерал-поручника французької армії. Це була велика нагорода сина українського народу, який прислужився Франції.

1 серпня цього ж року, не вилікувавшись від попереднього поранення, взяв участь у запеклому бою під Міндено над Реном, де був поранений двічі. Від отриманих ран 14 листопада 1759 р. Григорій Орлик помер в одному з похідних госпіталів французької армії.

Наприкінці грудня 1759 р. до замку в Дентевіль прийшов королівський посланець і вручив Луїзі-Олені Орлик власноручного листа від короля, в якому Людовик XV писав: «Мадам! Я втратив найдостойнішого, найвидатнішого, найсмівливішого свого генерала, гордість усієї Франції. Цілковито розуміючи безмежність Вашого горя, тим не менш, уклінно прошу втішитися наступним моїм визнанням:

Подружжя Антуанетта й Анрі де ла Віль Боже, власники замку та спадкоємці архіву Орлика

„Василій Протопресвітеръ Катѣрина, Парохъ Церкви Свѣта Хѣа Николаа. Понеже урожена своего доводити, до которѣхъ належитъ, нелатко знайдѣются, шбаче знаходити своего початку законъ оженчанаго и сѣдытельства имѣти должнѣ сѣтъ, Сѣже сѣдытельство Іереє своихъ Церквей и митрицъ в нѣхъ шбрѣтающихся прощальнѣ видати повиннѣ сѣтъ, шбачи и азъ Іерей Василій Протопресвітеръ Катѣрина многочастнѣ умоленъ, дабнмъ далъ сѣдытельство ш оруженю высоко почтеннѣаго Младенца Грыгоріа ОРЛИКА, егоже желанію задоситъ чиначи, сѣа ш немъ вѣрне извѣстѣю по чинѣ из Метрицѣ къ цѣкѣ моеѣ шбрѣтаеміа: Рокѣ Гі҃аго ІІ Ѳ.П. (1702) мѣца Новембра дна 6 (5) азъ Іерей Василій Пахо(м)е парохъ и протопресвітеръ

Церкве Катѣриной крестыхъ Младца на йма Грыгоріа сына Родителѣй законнооженчанаго Іа҃не Вельможнаго Филипа ОРЛИКА и Іанны жены его законнооженчаной з Герциковъ. Родителѣе крестнѣе Іа҃не Вельможнѣ Іванъ Мазепа Гетманъ Войска запорозкаго и Вельможнѣ Пан Іванъ Хананейко (sic!) з Вельможною Панею вѣрою Кочубейковою. Которому сѣдытельствѣ кездѣ вѣра да бѣдетъ дана, при зыклой печати рѣкою утврждаю моею.

Дѣлаюся в градѣ Катѣринѣ дна К (20) мѣца Марта Рокѣ Божого а҃мнѣ (1748).

Василій Протопресвітеръ Катѣринскы. (1).

шляхетний граф Григор Орлик де Лазіскі помер саме так, як і належить помирати гідному нащадкові такого славетного роду, дворянину древнього герба Навинів. Щиро Ваш, Луї» [11, с.18]

Луїза-Олена Орлик пережила свого чоловіка на 16 років. Вона дістала поважну на ті часи щорічну платню 4 000 ліврів. 12 грудня 1775 р. австрійська імператриця Марія Тереза нагородила її орденом «Всхідного Хреста» – нагорода вірним удовам.

15-го грудня 1775 р. «Gazette de France» з Версалю сповіщала: «Луїза-Олена ле Бранд де Дентевіль, дама ордену «Всхідного Хреста» цесаревої-королеви, вдова Петра-Григора графа Орлика де Лазіскі генерал-поручника Армії королівських, кавалера Святої Луїзи, Великого Хреста Шведського меча, генерал-адютанта небіжчика Й. В. (Його Величності – Ю. Р.) польського короля, померла в цьому місті».

Дітей Орлики не мали, тому через брата Олени замок перейшов до сучасних його господарів [12, с. 170]

Суворий час пройшов над усім цим. Та справа, за яку боровся Григор Орлик, не загинула. «Козацька Нація» перетворилася в Українську націю, яка бачила ще більше «тиранства» ніж ті, проти яких виступав Григор Орлик. Але вона всупереч усьому й всім, розірвала свої кайдани і в нових формах життя входить у родину вільних народів. Вона перемаже остаточно, бо, кажучи словами Орлика, її справа – «справедлива справа».

Примітки

1. Черкаська Г. Маршал Франції – український гетьманіч [Електронний ресурс] /Ганна Черкаська// Ua modna. – Режим доступу: – <https://uamodna.com/articles/marshal-francsiyi-ukrayinsjkuu-getjmanuch>. – Назва з екрану. – Дата публікації : 20.11.2015. – Дата перегляду 28.03.2019.
2. Ганна Герцик [Електронний ресурс] // Вікіпедія : вільна енциклопедія. – Електронні дані. – Режим доступу: – http://uk.wikipedia.org/wiki/Ганна_Герцик. – Назва з екрану. – Дата останньої правки : 20.03. 2019. – Дата перегляду : 26.03.2019.
3. Шекера І. Постать Пилипа Орлика в українській історії [Електронний ресурс] /Шекера І. //Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського. – Режим доступу: – <http://www.nbuv.gov.ua/node/2158>. – Назва з екрану. – Дата перегляду : 25. 03.2019
4. Кравцевич-Рожнецький В. ОРЛИК, СИН ОРЛИКА [Електронний ресурс] / Володимир Кравцевич-Рожнецький // ZN.UA. – Режим доступу: – https://dt.ua/SOCIETY/orlik_sin_orlika.html. – Назва з екрану. – Дата останньої правки : 8. 11. 2002. – Дата перегляду : 29.03.2019.
5. Місія Григора Орлика до Порту [Електронний ресурс] / Іван Мазепа// Історія : Біографії : Новини : Посилання : Форум // Ім'я Івана Мазепа. – Режим доступу: – <http://www.mazepa.name/history/mazepyntzi3-9.html>. – Назва з екрану. – Дата перегляду : 1.04.2019.
6. Чухліб Т.В. ОРЛИК Григорій [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2010. – 728 с.: іл. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Orlyk_H. – Назва з екрану. – Дата перегляду : 05.04.2019.
7. Розв'язка [Електронний ресурс] / Іван Мазепа// Історія : Біографії : Новини : Посилання : Форум // Ім'я Івана Мазепа. Режим доступу: – <http://www.mazepa.name/history/mazepyntzi3-11.html>. – Назва з екрану. – Дата перегляду : 2.04.2019.
8. Небелюк М. Під чужими прапорами/ Е.Неделюк. – Paris, 1951. – 205 с.
9. Небелюк М. Під чужими прапорами С.17
10. Небелюк М. Під чужими прапорами С.18
11. Небелюк М. Під чужими прапорами С.20
12. Борщак І. Великий мазепинець Григор Орлик/ І. Борщак. – Нью Йорк, 1972. – 207 с.